

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державний реєстр виборців: Закон України від 22 лютого 2007 р. № 698-16 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про затвердження типових положень про орган (відділ) ведення Державного реєстру виборців та про регіональний орган (відділ) адміністрування Державного реєстру виборців: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2007 р. № 868 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Новик В. Проблеми організації і діяльності органів ведення та адміністрування Державного реєстру виборців / В. Новик // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – №1 (11). – С. 10-12.
4. Про Службу розпорядника Державного реєстру виборців: Постанова Центральної виборчої комісії від 26 травня 2007 р. № 34 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0034359-07>
5. Ковриженко Д. Про державний реєстр виборців / Д. Ковриженко // Парламент. – 2006. – № 4. – С. 17-19.

УДК 342.55

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Чабан А.А., студент

Науковий керівник:

Мяловицька Н.А., к.ю.н., доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена актуальним проблемам розвитку конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим. Аналізуються етапи становлення його сучасної конституційної моделі.

Ключові слова: автономія, Автономна Республіка Крим, регіоналізм, децентралізація.

Чабан А.А. КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ: ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

Статья посвящена актуальным проблемам развития конституционно-правового статуса Автономной Республики Крым. Анализируются этапы становления его современной конституционной модели.

Ключевые слова: автономия, Автономная Республика Крым, регионализм, децентрализация.

Chaban A.A. THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA: THE PROBLEMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT / Kyiv national Taras Shevchenko university, Ukraine

The article is dedicated to the actual problems of development of constitutional and legal status of the Autonomous Republic of Crimea are analyzed. The stages of formation of its modern constitutional model are analyzed.

Key words: autonomy, the Autonomous Republic of Crimea, regionalism, decentralization.

Проголошення незалежності України та прийняття чинної Конституції України обумовило процеси демократизації суспільства і держави. За невеликий проміжок часу відбулись значні зміни в політичній системі суспільства: пішли в небуття органи, властиві радянській системі, з'явилися нові демократичні структури. Змінився характер взаємовідносин між центральною та регіональною і місцевою владою.

Яскравим зразком цих змін є конституювання в механізмі адміністративно-територіального устрою України регіону з особливим статусом – Автономної Республіки Крим, проголошення та утворення системи органів та посадових осіб автономії, формування їх конституційно-правового статусу.

Актуальність дослідження конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим обумовлена кількома чинниками. По-перше, кримський регіон, маючи статус адміністративно-територіальної автономії в системі територіального устрою України, характеризується своєрідними органами публічної влади, які не властиві всім іншим адміністративно-територіальним одиницям в Україні.

По-друге, розвиток кримського регіону в цілому потребує гнучкого науково обґрунтованого механізму вирішення справ в економічній, соціально-культурній, екологічній сферах, у сфері розвитку національних меншин та корінних народів Криму, що були депортовані за радянських часів. Якщо цей механізм не може бути ефективно реалізований у рамках загальнодержавної політики, то він має шанси здійснитися на регіональному рівні.

Означена проблематика була предметом наукових дискусій та академічних досліджень юридичної, історичної та політологічної науки. Так, у спеціальній літературі ґрунтовний розгляд проблем статусу автономних утворень та їх організаційних структур, Автономної Республіки Крим у цілому та конституційно-правового статусу органів влади в Автономній Республіці Крим, зокрема, як на сучасному етапі їх існування, так і в історичній ретроспективі, проводився в працях Г.Г. Абасова [1], А.Б. Адельсеїтової [2], Т.Б. Бикової [3], Д.В. Велігодського [4], С.А. Заулочної [6], Г.В. Зубенко [7], В.І. Кичуна [9], О.Л. Копиленка [13], Н.В. Корольової-Борсоді [15], Ю.О. Мешкова [16], Н.А. Мяловицької [17], О.О. Неделько [19], О.М. Редькіної [24], В.М. Пащені [20], Г.О. Швачки [26] та ін.

Незважаючи на наявність цих та інших наукових праць, питання конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим, витоків його становлення та остаточного оформлення його сучасної конституційної моделі, залишається одним з найбільш дискусійних у конституційній та політичній теорії та практиці. Характер та правова природа Автономної Республіки Крим, її місця в системі адміністративно-територіального устрою, взаємозв'язків із державою та іншими інститутами політичної системи суспільства об'єктивно вимагає аналізу еволюції Автономної Республіки Крим та виявлення чинників та умов становлення її конституційно-правового статусу.

У даній статті автор намагається звернути увагу на актуальні проблеми розвитку конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим в історичній ретроспективі, проаналізувати ключові етапи становлення його сучасної конституційної моделі.

Використання історико-правового підходу щодо конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим має важливе теоретико-методологічне значення. Адже маючи перед собою моделі правового статусу Автономної Республіки Крим, які впроваджувалися протягом історії української держави, дослідивши злети та кризи державності, розглянувши характер стосунків Автономної Республіки Крим та її органів з іншими суб'єктами та інститутами політичної організації суспільства, усвідомлюючи причини трансформації цих взаємовідносин, можна зрозуміти причини та наслідки сучасної суперечливої ситуації, пов'язаної з реалізацією конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим та можливими сценаріями його розвитку.

Це дозволяє, по-перше, розглядати еволюцію конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим як цілісний процес його виникнення, визнання, формування, становлення і розвитку.

По-друге, аналіз еволюції конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим дає можливість виділити в загальному історичному русі публічно-владних інститутів на території Автономної Республіки Крим ряд якісно різних етапів з дуже неоднаковими політико-правовими і соціально-економічними параметрами.

По-третє, незважаючи на те, що розвиток державності в Україні, її внутрішньої та зовнішньої політики, у тому числі й по відношенню до Кримської автономії, характеризується радикальними змінами парадигм і, що принцип історизму вимагає оцінювати розвиток публічної влади на кожному етапі за законами тієї епохи, а не за критеріями більш пізніми, ретроспективний аналіз змісту, структури, функціонування конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим та її органів дозволяє не лише простежити певну наступність

протягом багатьох років історії Криму, а й виявити чинники становлення конституційної моделі його автономії в сучасній Україні.

В історії України можна виділити два автономні утворення, які існували на її території. Так, 12 жовтня 1924 р. в Україні було створено Молдавську Автономну Соціалістичну Республіку, яка проіснувала до 2 серпня 1940 р. Цій республіці були притаманні всі ознаки, які були властиві й іншим республікам колишнього СРСР. Друга автономія – Крим.

Історія розвитку автономії на Кримському півострові сягає давніх часів. Ще за часів Російської імперії в 1774 р. було укладено Кючук-Кайнаджирський мирний договір, яким було завершено русько-турецьку війну 1768–1774 рр. та закладено основу наступного входження Криму до складу Росії.

8 квітня 1783 р. було видано Маніфест про приєднання Кримського ханства до Росії, а вже в червні цього року було засновано Севастополь. Пізніше, 2 лютого 1784 р. на території ханства було засновано Таврійську область, яку з часом, у 1802 р., було перетворено на губернію.

У наступні десятиріччя відбувалися певні зміни в статусі жителів півострову, корінним народам надавалися права, якими володіли громадяни Росії. Але характер національної та економічної політики, яка проводилася царським урядом у Криму, був обумовлений виключно економічним та військовим значенням цього регіону для Росії, необхідністю послаблення турецького впливу на півострів, перетворення Криму на розвинутий у економічному відношенні регіон [25, 3-4].

Утворенню власне Кримської автономії передували події 1917 р. На думку О. Л. Копиленка, коріння «суверенізації» Криму сягають ще червня – листопада 1918 р., коли так званий Крайовий уряд Криму прагнув побудувати практично незалежну державу, навіть із власною «помісною» церквою [14, 7-8].

Одночасно не можна не згадати рух кримських татар восени 1917 р. Так, за результатами роботи Курултаю (кримськотатарського парламенту), що відкрився 26 листопада 1917 р. у Бахчисараї було проголошено утворення «демократичної Кримської республіки». Більш того, 13 (26) грудня 1917 р. Курултаєм було ухвалено «Національну Конституцію (Основний Закон) кримськотатарського народу» [18] – перша в черзі кримських конституцій і, до речі, єдина, що ґрунтувалася на національних засадах.

Значною подією в становленні Кримської автономії було виникнення Таврійської Республіки. У січні 1918 р. після захоплення влади в Криму більшовиками, у лютому було скликано Надзвичайний з'їзд Рад Таврійської губернії, на якому було сформовано постійні органи губернської влади та управління, передовсім ЦВК Тавриди, яким й було проголошено утворення Радянської Республіки Тавриди 21 травня 1918 р. [8, 79].

Однак вона проіснувала лише нетривалий час: 30 квітня 1918 р. до Криму ввійшли німецькі війська. У результаті ліквідації Таврійської Республіки був утворений Кримський Крайовий Уряд. Він ставив своїм завданням збереження самостійності півострова до «з'ясування його міжнародного положення та поновлення законності і порядку» (До населення Криму: Декларація першого Кримського Крайового уряду Прем'єр-Міністра С. Сулькевича від 12/25 червня 1918 р.) [14].

Після звільнення Криму в травні 1919 р. було утворено Кримську Республіку. Вищим органом влади на території Криму проголошувався Тимчасовий Робочо-Селянський уряд Кримської Радянської Соціалістичної Республіки, який наділявся значним колом повноважень в економічній, соціальній, оборонній сферах та «ставив своїм завданням та первинним обов'язком у тісному союзі з ін. радянськими республіками взяти активну участь у боротьбі за торжество Радянської влади та світової соціалістичної революції» [5].

У 1921 р. у межах Кримського півострова було утворено Автономну Кримську Соціалістичну Радянську Республіку в складі РСФРР. 18 жовтня 1921 р. було видано Декрет ВЦВК та РНК «Про Автономну Кримську Радянську Соціалістичну Республіку» [14, 181-184]. Власне кажучи Кримську автономію не було поновлено. Цей факт пояснюється тим, що Радянський уряд проводив політику утворення національних, а не територіальних автономій. На відміну від більшості автономій, де превалювало кримське населення, Кримська Автономна Республіка не

була татарською. Специфіка складу населення регіону, його національне різноманіття та щільні господарські зв'язки різних національних груп з однорідними господарськими функціями – усе це надавало Криму особливий характер, вимагало проведення край диференційованої політики в цьому районі. За задумкою радянського керівництва, Крим повинен був стати наприкінці 20-х років зразком вирішення національного питання в Радянській Росії та СРСР. Так, 10 листопада 1921 р. першим Всеукраїнським Установчим З'їздом Рад було прийнято Конституцію Кримської РСР, у якій Кримська РСР проголошувалася як Республіка трудового народу – робочих і селян, влада яких на території Криму здійснювалася радами робочих, селянських, червоноармійських та військово-морських депутатів та іншими органами за вибором рад [14, 184-190]. Не відбулося особливих змін у статусі Криму й після прийняття нової редакції цієї Конституції 5 травня 1929 р. [14, 190-215].

Власне кажучи органи влади автономних республік у перші післяреволюційні роки вирішували досить широке коло питань, іноді виходячи за рамки, передбачені самою ідеєю автономії, керували господарством, фінансами, збройними силами. Кримська Республіка до початку 20-х рр. навіть здійснювала зовнішні зносини з дипломатичних та торгових питань [25, 5-6].

4 червня 1937 р. IX надзвичайний з'їзд Рад Кримської АРСР затвердив Конституцію (Основний Закон) Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки [14, 216-234], за якою у відношенні Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки постійно починає вживатися термін «державний» вже у ст.1 Кримська АРСР визначалася як «соціалістична держава робітників і селян».

У 1937 р. тодішній центр не тільки не протидіяв, а навпаки – заохочував надання Кримській АРСР (втім, як і всім іншим союзним і автономним республікам) усіх зовнішніх ознак державності, позбавляючи водночас її будь-яких реальних повноважень. Яскравим свідченням цього стала ліквідація системи «стримувань і противаг» між центром і автономією, що була унікальною ознакою Конституції 1929 р. У новій кримській Конституції 1937 р. її замінило лаконічне положення, яким «у випадку розбіжностей закону Кримської АРСР і законів СРСР та РРФСР діють закони СРСР та РРФСР».

Наступність же кримських радянських конституцій зберігалася в їх незмінному «територіальному» характері, що спирався на принцип «рівності усіх національностей, які мешкали в Криму». Звідси й положення Конституції про рівноправне вживання російської й татарської мов [13, 76].

Варто зазначити, що в 1944 р. дана автономна республіка перетворювалася на Кримську область у складі РРФСР, що призвело до трансформації її органів у звичайні місцеві органи державної влади. Аналіз низки нормативно-правових актів, які скасували автономний устрій у Криму і понизили її статус до рівня обласної адміністративно-територіальної одиниці, а саме Указу Президії Верховної Ради РРФСР «Про перетворення Кримської АРСР у Кримську область» 1944 р., Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про перетворення Кримської АРСР у Кримську область у складі РРФСР» 1945 р. та Закону РРФСР «Про ліквідацію Чечено-Інгушської АРСР і перетворення Кримської АРСР у Кримську область» 1946 р., дозволяють стверджувати, що ліквідація Кримської АРСР відбулася з порушенням чинної на той час Конституції СРСР, що визначала державний устрій країни, який змінювався виключно Законом СРСР, ухваленим двома палатами Верховної Ради СРСР – Радою Союзу і Радою національностей [6].

Необхідно зазначити, що існуюча до Великої вітчизняної війни автономна республіка в Криму була національною, для корінного народу, але, як відомо, у травні 1944 р. кримські татари були депортовані з півострова, тому етнонаціональний критерій для існування автономної республіки зник. Унаслідок цього було створено Кримську область (як звичайна адміністративно-територіальна одиниця) у складі Російської Федерації, а 19 лютого 1954 р. на ознаменування 300-річчя возз'єднання України з Росією її було передано Україні.

Історичні документи (Постанова Ради Міністрів РРФСР та Подання Президії Верховної Ради РРФСР «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу Української РСР» від 5 лютого 1954 р., Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР» від 19 лютого 1954 р., Стенограма засідання Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР» від 19 лютого 1954 р., Подання Президії Верховної Ради УРСР «Про передачу

Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР» від 13 лютого 1954 г., Закон «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР» від 19 лютого 1954 р.» від 26 квітня 1954 р.) свідчать, що передача Кримської області мотивувалася тим, що Кримська область не має сухопутного кордону з Росією, спільністю економіки, територіальною близькістю, тісними господарськими та культурними зв'язками Кримської області та УРСР.

Важливо відзначити, що в той час у СРСР вирішувалося питання про впорядкування адміністративно-територіального поділу взагалі, а не йшлося тільки про Крим. На тій же сесії Верховної Ради СРСР 26 квітня 1954 р. були затверджені укази Президії Верховної Ради про утворення та ліквідацію ще 16 областей у складі п'яти колишніх союзних республік [12, 473].

20 січня 1990 р. у Криму було проведено референдум про відновлення Автономної Республіки Крим у складі СРСР, а 12 лютого 1991 р. Верховна Рада України підтримала відповідне рішення і прийняла закон про відновлення автономії Криму. Так юридично було оформлено створення Автономної Республіки Крим.

Під час проведення референдуму татари становили лише 30 тисяч населення Криму і не проживали компактно. За таких умов не було підстав для створення автономної республіки. Однак у зв'язку з політичною ситуацією, яка склалася на той час в Україні в цілому і в Криму зокрема, була утворена Автономна Республіка Крим. У подальшому це мало наслідком те, що певні сепаратистські сили в Криму почали запроваджувати ідею створення незалежної держави. Протягом 1991–1995 рр. цей курс був домінуючим у діяльності керівників Криму. Так, 4 вересня 1991 р. Верховна Рада Криму прийняла Декларацію про державний суверенітет Криму, 5 травня 1992 р. – Акт проголошення незалежності Криму, 6 травня 1992 р. – Конституцію Республіки Крим, згідно з якою Крим проголошувався суверенною і незалежною державою. Потім були прийняті інші акти подібного характеру, які суперечили Конституції та іншому законодавству України. У результаті виникла реальна загроза територіальній цілісності України.

З урахуванням цього 17 березня 1995 р. Верховною Радою України з метою захисту державного суверенітету було прийнято Закон України «Про скасування Конституції і деяких законів Автономної Республіки Крим», згідно з яким у зв'язку з невиконанням Верховною Радою Автономної Республіки Крим постанов Верховної Ради України від 22 вересня [23] і 17 листопада 1994 р. [22] щодо приведення Конституції і законів Автономної Республіки Крим у відповідність з Конституцією і законами України і з метою забезпечення верховенства Конституції і законів України на всій її території та захисту державного суверенітету України, було скасовано Конституцію Автономної Республіки Крим, прийняту Верховною Радою Автономної Республіки Крим 6 травня 1992 р., а також ряд законів Автономної Республіки Крим як такі, що суперечать Конституції (Основному Закону) України.

На сьогоднішній день правовий статус Автономної Республіки Крим визначений Конституцією України, в якій міститься розділ X, присвячений Автономній Республіці Крим, Законом України «Про Автономну Республіку Крим» [21], Конституцією Автономної Республіки Крим 1998 р. Згідно з ними Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України, що перебуває в її складі як адміністративно-територіальна автономія. Тому вона не є носієм державного суверенітету, не має права сепаратизму, тобто виходу зі складу України, не може вступати в політичні відносини з іноземними державами тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим є результатом складної еволюції цього територіального утворення, яка відбувалася під впливом ряду внутрішніх та зовнішніх факторів: від статусу звичайної губернії в складі Російської імперії до спроб самоорганізації кримськотатарського народу, через бурхливі події ХХ ст. у вигляді нетривалого існування Радянської Республіки Тавриди до Автономної Кримської Соціалістичної Радянської Республіки та звичайної області в складі РСФРР та УРСР як складової частини СРСР до спроб самопроголошення «суверенної держави Республіки Крим» та конституювання адміністративно-територіальної автономії в складі єдиної та неподільної території сучасної України. Процес становлення конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим обумовлений об'єктивними та суб'єктивними факторами її еволюції як територіальної автономії, що вплинули на цей процес, зміст та характер цієї еволюції.

Процеси, які відбувалися в першій половині 90-х років у Криму, є одним з проявів реакції на багаторічну національну політику СРСР, який стримував розвиток як національний, так і регіональний. Але, на відміну від інших регіонів колишнього СРСР, ці процеси мали мирний характер і ніколи не переростали у збройний конфлікт. Централізація та децентралізація політико-територіального устрою сучасної України в поєднанні з автономізацією Кримського регіону, конституювання системи органів влади в Автономній Республіці Крим не змогли за відносно невеликий термін вирішити усі політичні, юридичні, етнонаціональні та регіональні проблеми.

Оптимістичний сценарій розвитку подій дозволяє сподіватися, що адекватне розуміння європейських стандартів регіонального самоврядування та демократичне застосування принципів централізації і децентралізації в здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій, дозволить зняти гостроту сепаратистських тенденцій в Автономній Республіці Крим, зміцнити єдність країни, не допустити наступ потенційних міжнаціональних та міжрегіональних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абасов Г.Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Г.Г. Абасов; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2004. – 21 с.
2. Адельсеїтова А.Б. Організаційно-правові питання діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / А.Б. Адельсеїтова; Київ. нац. ун-т внутр. спр. – К., 2007. – 20 с.
3. Бикова Т.Б. Створення Кримської АСРР: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Т.Б. Бикова; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – 20 с.
4. Велігодський Д.В. Державні утворення в Криму наприкінці 1918 – в 1920 рр.: історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д.В. Велігодський; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 20 с.
5. Декларация Временного Рабоче-Крестьянского правительства Крымской Советской Социалистической Республики от 6 мая 1919 г. // Борьба за советскую власть в Крыму. Документы и материалы: В 2 т. – Симферополь, 1951. – Т. 2. – С. 144-148.
6. Заулочна С.А. Конституційний статус Кримської автономії у складі РСФРР (1921 – 1944 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С.А. Заулочна; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2009. – 20 с.
7. Зубенко Г.В. Конституційно-правовий статус Рахункової палати Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Г.В. Зубенко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 19 с.
8. История национально-государственного строительства в СССР. 1917–1978 гг. / под ред. В.П. Шерстобитова, О.И. Чистякова и др. – Т. 1. – М.: Мысль, 1979. – 224 с.
9. Кичун В.І. Конституційно-правові основи взаємовідносин вищих органів влади України і Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / В.І. Кичун; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2001. – 20 с.
10. Конституция (Основной Закон) Крымской Автономной Социалистической Республики: Утверждена Постановлением Чрезвычайного IX Съезда Советов Крымской АССР 4 июня

- 1937 г. // Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації. – К.: Таксон, 2001. – С. 216-234.
11. Конституція Крымской Автономной Социалистической Советской Республики: Принята VI Всекрымским Съездом Советов 5 мая 1929 года // Копиленко О. Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації / О. Л. Копиленко. – К. : Таксон, 2001. – С. 190-215.
 12. Конституційне право України: підруч. / за редакцією Ю.М. Тодики та В.С. Журавського. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
 13. Копиленко О.Л. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу: монографія / О.Л. Копиленко. – К.: Таксон, 2002. – 342 с.
 14. Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації / О. Л. Копиленко. – К.: Таксон, 2001. – 362 с.
 15. Корольова-Борсоді Н.В. Правове регулювання виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Н. В. Корольова-Борсоді; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 19 с.
 16. Мешков Ю.А. Конституционно-правовой статус Республики Крым: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; государственное управление; административное право; муниципальное право» / Ю.А. Мешков; Московская государственная юридическая академия. – М., 2000. – 32 с.
 17. Мяловицька Н.А. Автономія та її роль у державному будівництві (країни Європи): монографія / Н.А. Мяловицька. – К.: Логос, 2009. – 504 с.
 18. Национальная Конституция (Основной Закон) крымско-татарского народа: Принята на 2-м общекрымском Курултае (съезде) 13 (26) декабря 1917 г. // Крымско-татарское национальное движение: В 2 т. – М., 1992. – Т. II. – С. 22-26.
 19. Неделько О.О. Взаємовідносини органів представницької та виконавчої влади в Автономній Республіці Крим: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О.О. Неделько; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 21 с.
 20. Пашеня В.М. Формування та діяльність органів влади і управління в Криму (1921 – 1929 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.М. Пашеня; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2005. – 18 с.
 21. Про Автономну Республіку Крим : Закон України від 17 березня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 11. – ст. 69.
 22. Про виконання Постанови Верховної Ради України «Про політико-правову ситуацію в Автономній Республіці Крим»: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 47. – ст. 425.
 23. Про політико-правову ситуацію в Автономній Республіці Крим: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – ст. 372.
 24. Редькіна О.М. Кримський крайовий уряд генерал-лейтенанта С. Сулькевича (червень – листопад 1918 р.): історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О.М. Редькіна; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 24 с.
 25. Федоров А.В. Правовой статус Крыма. Правовой статус Севастополя /А.В. Федоров. – М.: Изд-во Московского университета, 1999. – 56 с.
 26. Швачка Г.О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Г.О. Швачка; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.